

Rehák László

A NEMZETI KITELJESÜLÉS ÉS A SZOCIALIZMUSÉRT
FOLYÓ HARC EGYBEFONÓDÁSA MUHAMED
KEŠETOVIĆ ELEMZÉSÉBEN

*Dr Muhamed Kešetović: Nacija u socijalizmu.** Pres Kliping Novinsko izdavačko preduzeće,* Beograd, 1978., 188 oldal (Recenzensek: dr. R. Ratković és dr. J. R. Marjanović).

A mű tartalma: Umjesto predgovora. Uvodne napomene. — *Savremena prelazna epoha i nacionalni razvoj.* Političke promjene u savremenom svijetu i nacionalno pitanje. Ekonomska dekolonizacija i nacionalna ravnopravnost. Pojava socijalističkih zemalja i ravnopravnost nacija — *Marksizam o naciji i nacionalnom pitanju.* Socijalno-ekonomski uslovi nastanka i razvitka nacije. (1. Društvena podjela rada i nacija, 2. Buržoazija i nacija, 3. Prelazni period i nacija). Nacionalno pitanje i nacionalni pokreti (1. Radnička klasa i nacionalno pitanje, 2. Radnička klasa i internacionalizam). — „*Socijalistička nacija*”. Staljinova i staljinistička teorija o naciji (1. Nastanak i značenje „socijalističke nacije”, 2. Marksizam i „socijalistička nacija”, 3. Duh Oktobra i djelo Lenjina). Osnove i suština teorije „socijalističke nacije” (1. Marksizam o državi i „socijalistička nacija”, 2. Socijalistička nacija” i „socijalistička zajednica”). — *Socijalističko samoupravljanje i nacija.* Neke specifičnosti nacionalnog razvoja južnoslovenskih naroda. Radnički pokret i nacionalno pitanje u Jugoslaviji (1. Socijaldemokratija i nacionalno pitanje, 2. KPJ o nacionalnom pitanju. Nacionalno pitanje u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji (1. Revolucionarni etatizam i nacija u nas, 2. Socijalističko samoupravljanje i nacionalni razvoj). Samoupravni klasni koncept nacije (1. Samoupravna socijalistička federacija, 2. Umjesto formalnog, stvarno jedinstvo u razlikama). Jedinstvo klasne i nacionalne integracije u socijalističkom samoupravljanju. Klasna i nacionalna emancipacija u samoupravno-klasnom konceptu nacije. Odumiranje ili prevazilaženje nacije. Zaključna razmatranja. Bibliografija. Sadržaj.

Muhamed Kešetović több mint két évtizedes politológiai, tudományos érdeklődése és gyakorlati tevékenysége alapján kétirányú, a nemzeti kérdést és társadalmi-politikai szervezetét öleli fel. (Annak idején a Szocialista Szövetség országos vezetősége két főtitkárának, Milentije Popovićnak, majd Beno Zupančič közvetlen munkatársa volt.) Érdeklődése már a 70-es években kiterjedt a JSZSZK politikai rendszerének egészére, első, átfogó művét azonban csak most írta meg a nemzeti viszonyok tárgyköréből, ami valójában (1978. III. 21-én megvédett) doktori disszertációjának az átdolgozott változata. Azáltal, hogy az olvasó csak most veheti kézhez Muhamed Kešetović könyvét, csak nyert. Ugyanis ma, amikor már nálunk szép számban jelennek meg könyvek a nemzeti kérdés tárgyköréből, a kérdés elméleti elsekélyesedésének irányzata észlelhető. Kešetović viszont újraéleszti Milentije Popovićnak, majd Edvard Kardeljnek az ötvenes években elért elméleti előretörését, amelyet annak idején főleg Kiro Hadživasilev, Ilija Stanojčić, Krsto Bulajić, Veljko Vlahović és Radoslav Ratković elaboráltak a nemzeti lét gazdasági meghatározóinak, a nemzetközi munkamegosztás és a létrehozott értéktöbblet feletti rendelkezés alapján kialakult társadalmi folyamatokról. Kešetović ezenfelül érett gondolkodóként mutatkozik be olvasóinak, aki nem elégszik meg a számára elfogadható tudományos eredmények megválogatásával és logikus egységbe fűzésével, hanem van hozzá ereje, hogy a kérdéskört nemzetközi és hazai viszonylatban elemezve a nemzeti viszonyok tárgykörére vonatkozóan jelentős elméleti általánosítással álljon elő. Vonatkozik pedig ez elsősorban a gyarmattelenes megmozdulásokra, a nemzetközi munkásmozgalomban a nemzeti viszonyok kapcsán jelentkező dilemmákra, valamint a hazai öngazgatás további erősítésére irányuló törekvésekre és a belső nemzeti viszonyaink rendezése során jelentkező fejleményekre.

Kešetović megállapítja (18), hogy a mai világban a nemzetek kialakulása és érvényesülése szorosan kapcsolódik a szocializmushoz mint világfolyamathoz, ami a társadalomtudományokat újabb kérdés elé állítja. Ez azért következhet be, mert az új nemzetek jelentkezése és kialakulása szorosan kapcsolódik a gyarmati világrendszer felszámolásához és a tőkés világrendszer fokozatos meghaladásához. A nemzetek fejlődését azonban, s ezt a sztálinizmus történelmi tapasztalata is bizonyítja, nem csak a tőkés rendszer gáncsolja.

A sztálinista dogmatizmus a mai világban mesterségesen szétválasztja az osztály jellegű tényezőket a nemzeti jellegűektől, azokat egymással szembe is helyezi, olyan mesterkélt alapfogalmakkal és logikai konstrukciókkal mint a „burzsoá” és a „szocialista nemzet” fogalompár, valamint „a szocialista közösség”, „a szovjet nép” és „az új típusú nemzet” fogalmakkal, továbbá a „proletárinternacionalizmus” sajátos értelmezésével. „Ezzel — állapítja meg Muhamed Kešetović — a nemzetre, a nemzeti és osztálytényezőknél az átmeneti időszakban betöltött szerepére vonatkozó alapvető marxista tanítás szociáldemokrata revíziója kiegészül annak a sztálinista revíziójával is. A marxizmustól való eltávolodás és a reví-

zió mindkét típusára lényeges és közös az osztály jellegű és a nemzeti tényezők kapcsolatának nem dialektikus értelmezése.”

Kešetović utal a következőkre: ahogyan a mai tőkés világban a nemzeti fejlődés mind szorosabban kapcsolódik a munkásosztályhoz és a dolgozók széles rétegéhez — mert ezen társadalmi rétegek érdekei mindinkább előtérbe kerülnek mint az egész nemzet elismert érdekei —, úgy a szocializmusban is a nemzeti fejlődés szorosan kapcsolódik a munkásosztály fejlődéséhez, különösen a munkásosztály szerepéhez a politikai hatalom meghaladásában, a politika társadalmasításában, saját magának mint osztálynak a felszabadításában és ilyen értelemben a nemzetnek a homogenizációjában betöltött történelmi szerepéhez. Mindez határozottan a bürokrácia és a bürokratizmus tagadását jelenti, ami olyannyira jelen van a sztálinizmus gyakorlatában és elméleti igényű meg gondolásai-ban. Ezzel kapcsolatban Muhamed Kešetović kifejti (19): » . . . a teljes nemzeti emancipáció és kiteljesedés nem a politika területén, a politikai forradalom keretében történik, hanem társadalmi téren, a szocialista forradalom keretében, amely folyamán azonosul a munkásosztály és a nemzet, de egyben egyik is, másik is meghaladja önmagát és létrejön a marxi értelemben vett „igazi emberi közösség”. A nemzeti és osztályfejlődés ilyen távlatát tárta fel a jugoszláv szocialista forradalom a már előrehaladott öngazgatási szakaszában, amelyben kialakult a nemzetre vonatkozó új öngazgatási közelítés.«

Ez a folyamat, ahogyan azt Kešetović fogalmazza (13): „a szocializmussal önmagában még nem adott”, hanem ezt a folyamatot „a szocializmus feladja”, mert az attól függ elsősorban, hogy a munkásosztály közreműködésével mennyire haladja meg az adott szocialista társadalom az osztálytársadalmak örökségeként jelenlevő korlátozottságokat és elidegenülést, s ezzel a nemzetek közötti új jellegű viszonyok és együttműködésének új alapjai is kialakulnak.

Jugoszláviára vonatkoztatva ez azt is jelenti — fejti ki Kešetović —, hogy nemzeti viszonyaink függenek a szocialista öngazgatás előretörésétől minden nemzeti közösségen belül. Ott, ahol az öngazgatás megtorpan, ahol az öngazgatás dinamizmusának a negatív társadalmi erőkre gyakorolt forradalmi nyomása alábbhagy, ott kiéleződik a technobürokrácia és az öngazgatás közötti ellentmondás, és ezt a technobürokrácia kertelés nélkül transzponálja a nemzeti viszonyok területére, hogy ezzel elkendőzze az ellentmondások lényegét és megerősítse a technobürokráciának önmagáról költött és a nemzeti érdekek feletti örködésére vonatkozó ábrándjait.

Ezt a kérdéskört Kešetović könyvében részletesen kifejti és elemzi. Ízelítőül kifejezőmódjára és a felhozott érvek egy részének illusztrálására a következő hosszabb idézetre hivatkozunk (150): „Az öngazgatású szocialista társadalom alapot teremtett, olyan társadalmi viszonyokat és formákat hozott létre, amelyekben már végbemennek az elidegenülés meghaladásának folyamatai, amelyek jellegzetesek a társadalomban való

egyeduralkodásra és az uralkodás megvalósításában való egyeduralmi közvetítő szerepre. Ezekből az alapokból már nem fakadhat nacionalizmus. Amennyiben a nacionalizmus mégis jelentkezik, márpedig jelentkezik, annak forrásai és gyökere a termelőviszonyok etatista elemeiben van, amelyek miatt a többletmunka egy részét elidegenítik és létrejön a bürokrácia, amely a munkásosztály és a nemzet érdekeit igyekszik kifejezni, továbbá gyökere azokban a társadalmi erő- és tudatmaradványokban van, amelyek a múltban a társadalmi kiváltságok és szellemi előjogok alapján jöttek létre. Eközben ez a társadalmi réteg az olyan adottságokban, amelyekben megalapozott a nemzeti egyenrangúság, torzítja ezt az alapot, hogy támpontot találjon mások elmarasztalására, azzal a céllal, hogy önmagát a nemzeti és állami érdekek oltalmazójaként tüntesse fel... A technokrata és politikai csúcok egybefonódása növeli a politika és a gazdaság területén jelentkező egyeduralmat, aminek következménye: a demokratikusság fékezése, a nem gazdaságos ügyvitel, a forradalmi jelszavak pufogatásában való versengés. Ez utóbbi annál hangosabb, minél inkább ellentmond a gyakorlati tevékenység a hangoztatott jelszavaknak. Ahogyan a burzsoázia nacionalizmusa mögött a burzsoázia osztályérdekei rejlenek, úgy az öngazgatás, a szocialista föderalizmus és a szocialista demokrácia körülményeiben a nacionalizmussal a bürokratizmust, a technokratizmust, az államalkotói magatartást és a különféle egyeduralmi törekvéseket leplezik.”

A szocialista társadalmi viszonyok fejlődésére, „ennek értelmében, az állam elhalására és a szocialista öngazgatásra sem a nemzetek közötti egészséges viszony miatt van szükség, különösen a többnemzetiségű társadalmi közösségekben, hanem — hangsúlyozza a szerző (12) — a nemzeteken belüli viszonyok miatt, a szocializmus miatt, a nemzetek közötti egészséges viszonyok már a nemzeteken belüli társadalmi erőmegoszlásból eredő viszonyok következményeként jelentkeznek”.

Mivel a nemzetek kialakulására és fejlődésére életkörülményeik anyagi adottságai hatottak elsősorban, ez azt is jelenti (11), „hogy a nemzet a maga történelmi fejlődésének útján osztja az anyagi körülmények sorsát, és nem a társadalmi osztály jellegű erők sorsát, amelyek elsőnek ideológiailag kifejezték a nemzetet”. Ezért lehetetlen a tudományosság igényével követni a nemzet alakulását és szerepét, ha tőle elvonatkoztatjuk anyagi természetű lényegét. Ennek megfelelően, „a társadalmi gyakorlat bárhogy is vélekedjen önmagáról, és akárhogy nevezze és minősítse magát, nem rendelkezik marxista megalapozottsággal, s képtelen hozzájárulni ehhez a marxista tanításhoz, ha a nemzetek keretén belül jelentkező ellentmondásokat nem oldja meg az anyagi természetű lényegük területén” — figyelmeztet a szerző.

Muhamed Kešetović valóban elmélyült és analitikus, amikor Marxnak és Engelsnek a nemzetre vonatkozó elméleti megalapozó tudományos eredményeit elemzi (42—48) és a nemzetre vonatkozó tanításainak későbbi sorsát tárgyalja. Elemzésében szem előtt tartja az akkori történelmi

helyzetet, hogy a munkásosztály akkor még a társadalmi fejlődésben csak periférikus helyet foglalt el és nem rendelkezhetett a nemzetre és a nemzeti érdekre vonatkozó saját közelítéssel, amely szorosan kapcsolódhatott volna saját osztályérdekéhez. Mivel pedig nem rendelkezett a nemzeti kérdésre vonatkozó ilyen közelítéssel, nem is helyezhette saját elképzeléseit a burzsoázia nemzeti elképzeléseivel szembe. Ez csak később következik be, amikor a burzsoázia társadalmi vezető szerepének megvalósításában határozottabban kiütköznek az ellentmondások, és amikor a nemzeti fejlődésben mindinkább a munkásosztály tölt be meghatározó szerepet. Mindezt Kešetović joggal figyelmeztet (176): „Bizonyos, hogy alaptalan a nemzetet és a nemzeti jelenségeket, valamint a nemzeti kérdést az autentikus marxista álláspontok szerint lezsugorítani valamikori burzsoá értelmezésére, ami azt is jelentené, hogy amikor levetkőzi ezt a burkát, és amikor a burzsoáziát mint uralkodó osztályt felszámolják, eltűnik a nemzet is mint társadalmi jelenség, vagy »szocialista nemzet« vedlik át. De ugyanúgy bizonyos, hogy alaptalan a marxizmus szemszögéből a nemzetet dicsőíteni és halhatatlanságát bizonygatni. Marx és Engels elméletében az osztályharc és a munkásosztály felszabadulása a kiindulópont és központi kérdés. Ilyen vonatkozásban jelentkezik Marx és Engels tanításában a nemzet, amely nem foglal el lényeges helyet. Ez érthető is, mert figyelembe kell venni, hogy tanításuk súlypontja az ember társadalmi felszabadulására esik, hogy az ő idejünkben a nemzeti kérdést már megoldottnak tekintették, a társadalmi felszabadulást pedig a már megvalósult nemzeti felszabadulás folytatásának vélték, s az így felfogott helyzetben a nemzeti mítoszok felelevenítése a munkásosztály tudatának meghamisítására ösztönzött és a burzsoá osztályérdekeket szolgálta, egyeduralmát segítette. Marx és Engels munkássága után két új történelmi folyamat keresztezi egymást, amelyet az ő idejünkben lehetetlen volt előrelátni. Ezek a folyamatok a marxizmusban megszilárdították azt a felismerést, hogy a nemzet jelentkezése a társadalmi munkamegosztáshoz kötődik, s nem tekinthető a burzsoázia történelmi porondra lépése következményeként. Ugyanis a szocializmus előretörése folyamatában és a gyarmati világrendszer széthullása során Európa, Afrika, Ázsia és a világ más, nagy kiterjedésű részeiben létrejöttek vagy kialakulóban vannak új nemzetek...”

Ezeket az új helyzeteket elemzi különös gonddal Muhamed Kešetović könyvében, mert azok a mai világfolyamatok lényeges alanyai, de azért is, mert noha Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi nem tekinthetők újaknak, mindenképpen kialakulásukban lemaradtak a nyugat-európai nemzetekhez viszonyítva, s igen sok közös vonásuk van a szó szoros értelmében vett új nemzetekkel.

A mai körülmények között a nemzeti keretek szűknek bizonyulnak a gazdasági és általában a társadalmi fejlődés számára. A legkorábban kialakult nemzetek termelőeri már olyan fejlettségi fokon vannak, hogy képtelenek szűk keretek között maradni, s ezért a nemzetközi munka-

megosztás számukra szükségszerűen világméretekben merül fel, túllépve a nemzeti kereteket. De a későbbben kialakult új nemzetek is kénytelenek kitörni szűk nemzeti keretükből, mert elszigetelten képtelenek leküzdeni gazdasági fejletlenségüket. Ahhoz, hogy fennmaradjanak és meglevő forrásait fejlesszék, „hogy nemzeti fejlődésük gazdasági alapjait és kereteit továbbfejleszthessék, és ezzel szoros összefüggésben saját nemzeti keretükön belül is új társadalmi munkamegosztás jöjjön létre, már nemzeti létezésük kezdetén ki kell lépniük szűk nemzeti kereteikből. Más szóval, ma már a társadalmi munkamegosztás a nemzetek közeledésének és összefogásának tényezőjévé vált, olyan tényezővé, amely nemcsak változtatja, de bizonyos értelemben tagadja is a klasszikus nemzeti létet — hangsúlyozza Muhamed Kešetović (170—171), majd hozzáfűzi: „A termelőerők fejlődésének objektív követelményeiből fakadóan a nemzetek kapcsolatát, valamint az emberiség haladó erőit az új gazdasági világrend kialakításában és az újfajta nemzetközi munkamegosztásban azok az avult viszonyok gátolják, amelyek az imperializmus és a gyarmati rendszer idején alakultak ki, és azok az erők, amelyek nem nyugszanak bele, hogy a leigázáson és kizsákmányoláson alapuló előjogaikat elveszítsék. Ezért a harc az új nemzetközi viszonyok kialakításáért, az új gazdasági és politikai világrendszer megteremtéséért egybevág és azonos az új nemzetek kiteljesedéséért vívott harcával, a szocializmusért mint világrendért folytatott küzdelemmel. A nemzeti és társadalmi felszabadulásért vívott harc tette a jelenlegi átmeneti korszakot ilyen dinamikus-sá, ellentmondásokkal telítetté és drámaivá.”

Mondanivalójában tartalmaz, az alkalmazott tudományos módszerekben megfelelő Muhamed Kešetović akkor is, amikor a nemzeti viszonyok hazai kérdéskörét és tapasztalatait vizsgálja. Noha elsősorban a politológia szempontjából tanulmányozza nemzeti viszonyainkat és azok meghatározóit, megfelelő teret biztosít a gazdasági és alkotmányjogi elemzések számára is. Különösen értékes legújabb tapasztalatainkra és körülményeinkre vonatkozó elemzése (135—168). Azt a legújabb időszakot vizsgálja, amely az alkotmánymódosításokkal kezdődik és az 1974. évi alkotmánnyal körvonalazza azt a közjogi keretet, amely a társult munka rendszerének tartalmi meghatározói alapján teljesebben kifejezi azokat a sajátos viszonyokat hazánk nemzeti és nemzetiségi között, amelyet lehetővé tesz és igényel is a szocialista öngazgatás mind átfogóbb rendszere. Ezért is állítja Kešetović (144), hogy mostani szövetségi rendszerünk „egy újfajta föderációt, a történelemben eddig ismeretlen típusút képvisel”. Ez az öngazgatású szocialista föderáció csakis öngazgatású társadalmi lényegéből kiindulva értelmezhető és fogható fel helyesen. „Ezért azok a vélekedések, amelyek a polgári kereteken belül maradtak, vagyis amelyek az állam és annak formái között mozogtak, az öngazgatású szocialista föderáció jelenségét képtelenek voltak beilleszteni a már eddig létező kategóriákba és ábrákba.”

Muhamed Kešetović sok, a nemzeti viszonyokkal kapcsolatos kérdés-

ben kifejti a maga érvelését és megindokolja nézeteit. Teszi ezt nyilván nem a végső kétségbevonhatatlan ítélet kialakításának igényével. Tudatosan vállalja a kockázatot, hogy nem mindenben teljes elemzése, s azt is, hogy közreadott kutatási eredményeit saját maga vagy mások meghaladják majd idővel. A nemzeti viszonyokat, a nemzeti közösségek szerepét és helyét a társadalmi folyamatokban, miközben a nemzeti közösségek társadalmi tartalma is módosul, és változnak a közösségek közötti kapcsolatok, Kešetović világviszonylatban vizsgálja, de nagy és megkülönböztetett figyelmet szentel a jugoszláv valóságból fakadó, különösen a szocialista Jugoszlávia társadalmi gyakorlatából eredő helyzet elemzésének is.

A világviszonylatban való közelítést az indokolja, hogy „a gyarmati világrendszer széthullásával és a szocialista forradalom győzelmével (Jugoszlávia, Kína, Vietnam és Kuba) az országok egész sora a szocializmus építésének útjára lépett... Mindez a mai világot egymásba kapcsoltabbá tette mint valaha a történelem során, de ugyanakkor megosztottabbá és szembehelyezettebbé is. Ezen ellentmondás lényegében elrejtve igen fontos helyet foglal el a nemzeti kérdés is” (20).

Jugoszlávia társadalmi gyakorlatának elemzésében Kešetović részletesebb és elmélyült, ami érthető. Ezt a valóságot vizsgálhatja kézzelfogható közelségből, ezen a területen ellenőrizhette nemcsak társadalmi tevékenysége során, de könyve írása közben is elméletének hitelét. A jugoszláv szocialista öngazgatás ugyanis sok új kérdést vet fel és azok megválaszolására nyújt lehetőséget.

Ezért is zárja Muhamed Kešetović könyvét többek között a következő gondolatsorral (178): „Tekintettel arra, hogy a jelenkor szocialista társadalmi a polgári időszakból átöröklött keretekben és kategóriákban léteznek, így a marxista gondolkodás is ezen keretek és kategóriák átalakulásától és meghaladásától függ. Az etatizmus erre képtelen, s így ezen a területen csatát veszít és válságba jut. Ez csak a valódi forradalmi gyakorlatban mehet végbe, a szocialista öngazgatásban, amelyben összefonódnak az osztály- és a nemzeti tényezők. Ezzel magyarázható, hogy a szocialista öngazgatás jelentette és jelenti az átmeneti időszak marxista tanításának újraéledését a nemzetre vonatkozóan és a nemzeti és osztálytényezők egybefonódásának tanítását ebben az időszakban...”